

OFFICIUM IUDICIS UPRAVLJANJE POSTUPKOM U RIMSKO-KANONSKOM PROCESU

Izv. prof. dr. sc. Tomislav Karlović*

UDK: 34(37)

347.92(37)

348.1/7(37)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: prosinac 2018.

U radu se obrađuje problem sadržaja officium iudicis (deserviens) u prvom, formativnom razdoblju razvoja rimsko-kanonskog postupka. Upućuje se na to da su na temelju rimskih pravnih izvora, kao i izvora kanonskog prava, legisti i kano-nisti, pisci ordines iudicariii, odnosno ordines iudiciorum, sudcu davali dosta široke ovlasti u upravljanju postupkom te se prikazuje navedene ovlasti. Uz obradu niza aktivnosti koje su sudci mogli poduzimati radi ubrzanja postupka, posebno su izloženi problemi supplere de iure i de facto te odlučivanja secundum allegata – secundum conscientiam, te discipline u sudnici. U zaključku se ističe konstanta glede problema s odugovlačenjem građanskog postupka te napora da se problemi riješe aktivnim djelovanjem sudaca, u vezi s čim se prepoznaju određene sličnosti u sadržaju officium iudicis (deserviens) i suvremenog (aktivnog) upravljanja postupkom.

Ključne riječi: officium iudicis, officium iudicis deserviens, rimsko-ka-nonski postupak, upravljanje postupkom, case management

I. UVOD**

Upravljanje postupkom, pojam za koji se u suvremenoj procesnopravnoj literaturi često rabi i engleski naziv *case management*, u središtu je rasprava o

* Dr. sc. Tomislav Karlović, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sv. Ćirila i Metoda 4, Zagreb; tkarlovi@pravo.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1846-1318

** Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost u okviru projekta Preobrazba građanskog pravosuđa pod utjecajem globalnih i regionalnih integracijskih procesa. Jedinstvo i različitost (br. 6988).

modernizaciji postupka i na nacionalnim razinama i u okvirima napora prema harmonizaciji građanskoga procesnog prava.¹ Prema sadržaju, uopćeno, upravljanje postupkom obuhvaćalo bi niz aktivnosti sudca radi što bržeg rješenja spora, uz što manje troškova. U poredbenoj se literaturi glede početaka aktivne uloge sudca upućuje na ideje Franza Kleina sabrane u manifestu *Pro futuro*², poslije većim dijelom pretočene u austrijski *Zivilprozessordnung* iz 1895.³ Pojam *managerial judge* i *case management* posebno je pak prisutan u američkoj pravnoj literaturi 80-ih godina 20. stoljeća, upućujući na to da bi sudac trebao djelovati kao menadžer u smislu donošenja ne samo pravnih nego i izvršnih odluka (*executive decisions*) u vezi s racionalnim korištenjem ograničenim resursima.⁴ U recentnim je poredbenopravnim studijama istaknuta referentna točka uporabe koncepta *case management* u izvješćima lorda Woolfa (*Access to Justice – Interim*

¹ Usp. Verkerk, R., *What is Judicial Case Management?*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*, Intersentia, Antwerpen – Oxford, 2007., str. 50. Također vidi radove sadržane u: van Rhee, C. H.; Yulin, F. (ur.), *Civil Litigation in China and Europe. Essays on the Role of the Judge and the Parties*, Springer, Heidelberg – New York – London, 2014.

² Usp. Klein, F., *Pro Futuro, betrachtungen über probleme der Civilprocessreform in Österreich*, Franz Deuticke, Leipzig – Wien, 1891. Usp. van Rhee, C. H., *The Development of Civil Procedural Law in Twentieth Century Europe: From Party Autonomy to Judicial Case Management and Efficiency*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*, Intersentia, Antwerpen – Oxford, 2007., str. 11 i sl.; Oberhammer, P.; Domej, T., *Delay in Austrian Civil Procedure and the Legislator's Response*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Within a Reasonable Time: The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation*, Duncker & Humblot, Berlin, str. 255 i sl.

³ Navedene su ovlasti u kasnijoj doktrini obuhvaćene pojmovima *die materielle* (ovlasti u vezi s utvrđivanjem činjenica i prikupljanjem dokaza), odnosno *die formelle* (čisto procesne odluke) *Prozessleitungspflicht*. One su u prvom redu propisane §§ 180–186 ZPO-a, no nalaze se i u drugim odredbama ZPO-a. Usp. primjerice Fasching, H. W., *Lehrbuch des österreichischen Zivilprozessrechts*, Manz, Wien, 1990., str. 412 i sl. (r. br. 779. i sl.); Verkerk, R. R., *The Fact-Finding in Civil Litigation. A Comparative Perspective*, Intersentia, Antwerpen – Oxford – Portland, 2010., str. 267.

⁴ Vidi Elliott, D. E., *Managerial Judging and the Evolution of Procedure*, *University of Chicago Law Review*, vol. 53, 1986., str. 311–312. Usp. također Resnik, J., *Managerial Judges*, *Harvard Law Review*, vol. 96, 1982., str. 374 i sl.; Gensler, S., *Judicial Case Management: Caught in the Crossfire*, *Duke Law Journal*, vol. 60, 2010., str. 669 i sl.

Report iz 1995.⁵ i *Final Report* iz 1996.⁶), odnosno *Civil Procedure Rules* iz 1998. u kojima se *active case management* definira kao dužnost suda aktivno upravljati postupkom⁸, polazeći od općeg cilja postupka koji se zasniva na jednakosti stranaka, smanjenju troškova, proporcionalnosti, učinkovitosti i pravičnosti te ekonomičnom iskorištavanju sudskih resursa.

S druge strane, osim nacionalnih pravnih sustava, objašnjenja pojma izvode se i iz uputa i preporuka pripremljenih u okvirima međunarodnih projekata.⁹

⁵ *Access to Justice (Interim Report)* – Lord Woolf, June 1995, dostupno na <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20060213222829/http://www.dca.gov.uk/civil/interfr.htm> (30. 11. 2018.).

⁶ *Access to Justice (Final Report)* – Lord Woolf, July 1996, dostupno na <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20060213223540/http://www.dca.gov.uk/civil/final/contents.htm> (30. 11. 2018.).

⁷ Izvješća su pripremljena u okviru postupka reforme građanskog pravosuđa u Engleskoj i Walesu, pri čemu je prva preporuka iz *Interim Reporta* da odgovornost za vođenje postupka treba biti prebačena sa stranaka i njihovih odvjetnika na sud, nastala kao odgovor na jedan od problema s postojećim sustavom, a to je prema lordu Woolfu bilo da je sustav *too adversarial*, odnosno da stranke vode postupak, a ne sud. Ostali su razlozi bili da među strankama postoji prevelika nejednakost s obzirom na financijske mogućnosti, da je sustav prekomjerno skup, neizvjestan glede troškova i trajanja, dugotrajan, kompliciran i fragmentiran bez odgovornosti jedne osobe za cijeli postupak. Usp. *Access to Justice (Interim Report)*, *op. cit.* u bilj. 5.

⁸ Part 1. “*Court’s duty to manage cases. 1.4—(1) The court must further the overriding objective by actively managing cases. (2) Active case management includes (a) encouraging the parties to co-operate with each other in the conduct of the proceedings; (b) identifying the issues at an early stage; (c) deciding promptly which issues need full investigation and trial and accordingly disposing summarily of the others; (d) deciding the order in which issues are to be resolved; (e) encouraging the parties to use an alternative dispute resolution (GL) procedure if the court considers that appropriate and facilitating the use of such procedure; (f) helping the parties to settle the whole or part of the case; (g) fixing timetables or otherwise controlling the progress of the case; (h) considering whether the likely benefits of taking a particular step justify the cost of taking it; (i) dealing with as many aspects of the case as it can on the same occasion; (j) dealing with the case without the parties needing to attend at court; (k) making use of technology; and (l) giving directions to ensure that the trial of a case proceeds quickly and efficiently.*” *Civil Procedure Rules 1998* (SI 1998/3132), dostupno na <http://www.legislation.gov.uk/uksi/1998/3132/contents/made> (30. 11. 2018.). Zakon je na snazi od 26. travnja 1999.

⁹ Primjerice vidi Verkijk, R., *Beyond Winning: Judicial Case Management and the Role of Lawyers in the Principles of Transnational Civil Procedure*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*, Antwerpen – Oxford, 2007., str. 57 i sl.; Andrews, N., *Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos*, u: Kramer, X. E.; van Rhee, C. H. (ur.), *Civil Litigation in a Globalising World*, T. M. C. Asser Press, Springer, The Hague – Berlin – Heidelberg, 2012., str. 19 i sl.

Istaknutu ulogu pritom zauzimaju *ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure* iz 2006., prema čijem bi 14. načelu pod naslovom *Court Responsibility for Direction of the Proceeding* sud trebao, u suradnji sa strankama, aktivno upravljati postupkom, što bi posebno obuhvaćalo određivanje redoslijeda kojim će se rješavati pojedinačna pitanja i točna kalendara odvijanja procesnih radnji.¹⁰ Vrlo je sličan i sadržaj Preporuke za Direktivu o zajedničkim minimalnim standardima građanskog postupka u Europskoj uniji iz 2017.¹¹, a prema članku van Rhee u kojemu je natuknut sadržaj odgovarajućeg dijela *ELI-UNIDROIT Nacrta Europskih pravila građanskog postupka (European Rules of Civil Procedure)* u pripremi se pravila pošlo od istih ciljeva.¹²

Opći je zaključak koji se može izvesti usporedbom tih izvora da se upravljanje postupkom (*case management*) u prvom redu pojavljuje kao reakcija na preveliku kontrolu stranaka i njihovih odvjetnika nad tijekom postupka, što se prepoznaje kao glavni razlog njegova produženja i poskupljenja. U skladu s time, sudca se želi ovlastiti i obvezati da aktivno upravlja postupkom sprečavajući zloporabe i brinući se da utrošena sredstava odgovaraju cilju i svrsi pravne zaštite. Osnovne bi metode pritom bile postavljanje jasna kalendara te mogućnost odbacivanja svih suvišnih i neopravdanih, s obzirom na važnost i vrijednost spora, prijedloga, kao i prebacivanje u sudačku nadležnost prilagođavanja postupovnih pravila konkretnom slučaju.

Prema van Rhee, u recentnom radu u kojem su prikazani dosadašnji rezultati napora radne skupine *ELI-UNIDROIT* u pripremi dijela *European Rules of Civil Procedure* koji se odnosi na obveze sudca, stranaka i odvjetnika, međutim, suvremeni trendovi čine samo jednu fazu u kontinuiranu razvoju građanskog procesa od uvođenja rimsko-kanonskog postupka na građanskim sudovima u kasnome srednjem vijeku i u rano moderno doba do danas.¹³ U prilog navede-

¹⁰ *ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure*, dostupno na <https://www.unidroit.org/instruments/transnational-civil-procedure> (30. 11. 2018.).

¹¹ *Recommendations for a Directive of the European Parliament and of the Council on Common Minimum Standards of Civil Procedure in The EU – 7 June 2017*, dostupno na <https://www.unidroit.org/instruments/transnational-civil-procedure> (30. 11. 2018.).

¹² van Rhee iznosi da bi konsolidirani tekst Nacrta trebao biti objavljen tijekom 2019. godine. Usp. van Rhee, C. H., *Case Management in Europe: A Modern Approach to Civil Litigation*, *International Journal of Procedural Law*, vol. 8, br. 1, 2018., str. 80. Opširnije o projektu vidi na stranicama: <https://www.unidroit.org/work-in-progress-eli-unidroit-european-rules> (6. 12. 2018.); <https://www.europeanlawinstitute.eu/projects-publications/current-projects-feasibility-studies-and-other-activities/current-projects/civil-procedure/> (30. 11. 2018.).

¹³ U uvodu van Rhee tako navodi: “*One of the aims of this paper is to show how the suggestions made by the working group responsible for drafting rules governing the judge and the parties*

noj tezi autor je u prvom dijelu članka ukratko prikazao ovlasti sudca te odnos sudca i stranaka prema djelu flamanskog pravника Philipa Wielanta (1441./42. – 1520.) *Practijke Civile*, ili *Građansko-pravna praksa*, u kojem je opisan rimsko-kanonski postupak¹⁴, upućujući na uravnotežen pristup obvezama sudca, stranaka i odvjetnika kao jednu od karakteristika povijesnog razvoja. Iako se pritom ne ističe odgovarajuće nazivlje, u samom Wielantovu djelu, kao i latinskom prijevodu¹⁵, ukupnost prava i dužnosti sudca, u skladu s ustaljenom terminologijom rimsko-kanonskog procesa, označena je pojmom *officium iudicis*.¹⁶ Prema uporabi pojma, kao i njegovu objašnjenju, navedeno djelo činilo bi sastavni dio tradicije rimsko-kanonskog postupka utemeljene na rimskim pravnim izvorima tijekom 12. i 13. stoljeća.

Izostanak se termina *officium iudicis* može općenito primijetiti u ispitanoj literaturi koja se odnosi na suvremeno pravo, odnosno bez poznavanja povijesnog razvoja postupka ne bi se ni znalo da je postojao i koji je njegov sadržaj. Međutim, riječ je o jednom od ključnih pojmova koji ima temelje u rimskom pravu, a razvijan je i upotrebljavan od samih početaka rimsko-kanonskog postupka. S obzirom pak na sličnu ulogu i položaj koji dva pojma imaju u sustavu građanskog procesa, i *active case management* i *officium iudicis* u prvom redu ističu obveze sudca te će, s ciljem inicijalnog propitivanja njihove funkcionalne sličnosti, u ovome radu biti obrađen sadržaj pojma *officium iudicis* u prvom razdoblju razvoja rimsko-kanonskog postupka, koji je njegov načelni obuhvat te koje su ovlasti bile dane sudcima radi što bržeg dovršetka postupka i donošenja praved-

fit well in European developments that may have started at the time of the introduction of the Romano-canonical model of litigation in the secular courts of the late medieval and early-modern period.” Ibid., str. 69.

¹⁴ Općenito o rimsko-kanonskom postupku, uz daljnju literaturu navedenu *infra*, uspv. van Caenegem, R. C., *History of European Civil Procedure*, u: *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol. XVI, Ch. 2, J. C. B. Mohr, Mouton, Oceana Publications Inc., Tübingen – Paris – New York, 1973., str. 3 i sl.; Radović, V., *Građanski proces u režimu općeg recipiranog rimskog) prava*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 37, br. 5–6, 1987., str. 657–678; Nörr, K. W., *Romanisch-kanonisches Prozessrecht*, Springer, Heidelberg, 2012.

¹⁵ U samome djelu termin je prisutan i prilagođen flamanskom jeziku, *t’officie van jugen*. Uz to treba dodati da je Wielandt uz flamanski prijevod rabio i latinske nazive *nobile* i *mercenarium* (za pojašnjenje značenja vidi bilj. 25). Također, u latinskom prijevodu istog djela Joosa de Damhoudera (1507. – 1581.) pod naslovom *Praxis rerum civilium* pojam je višekratno naveden. Usp. Wielandt, P., *Practijke civile*, H. Aertssens, Antwerpen, 1646., str. 11; de Damhouder, J., *Praxis rerum civilium*, J. Bellarus, Antwerpen, 1566., str. 2, 25.

¹⁶ Vidi *infra* u bilj. 37.

ne presude.¹⁷ Konkretnije, uz opće ovlasti glede određivanja i ograničenja broja sudskih termina, mogućnosti odbijanja prigovora stranaka, naglasak će biti na pravu sudca na postavljanje pitanja i dopunu navoda stranaka (*supplicatio*) te na ostvarenju discipline u sudnici.

II. POLOŽAJ SUDCA U RIMSKO-KANONSKOM POSTUPKU – *OFFICIUM IUDICIS MERCENARIUM ILI DESERVIENS*

Počeci razvoja rimsko-kanonskog postupka u 12. stoljeću vežu se uz Bulgarovo (Bulgarus) pismo papinu kancelaru Amalrihu s općom uputom o sudionima i elementima postupka iz 1124. godine¹⁸ te uz *summae* titula Justinijanova Kodeksa procesnopravnog sadržaja.¹⁹ Riječ je o prvim oblicima novog tipa

¹⁷ Među ostalim, prema navedenim ovlaštenjima sudca i njegovu odnosu prema strankama u literaturi se razlikuju ideal-tipovi postupaka iako se možemo složiti s negativnim stavom van Rhee-a glede striktno podjele postupaka na akuzatorne i inkvizitorne. U samom članku van Rhee upućuje na razvoj pojmova raspravnog (*Verhandlungsmaxime*) i istražnog načela (*Untersuchungsmaxime*) u djelu N. T. von Gönnera *Handbuch des deutschen gemeinen Prozesses* (4 volumena, Palm, Erlangen, 1801. – 1803.), pri čemu bi raspravno načelo obuhvatilo u sebe tad još nerazvijeno načelo dispozicije, dok istražno načelo ne bi obuhvatilo kasnije definirano načelo oficioznosti. Usp. van Rhee, C. H., *op. cit.* u bilj. 5, str. 70–71. Glede samih načela usp. Triva, S.; Dika, M., *Grđansko parnično procesno pravo*, VII. izmj. i dop. izdanje, Narodne novine, Zagreb, 2004., str. 127–129 (Načelo dispozicije i oficioznosti), 173–184 (Raspravno i istražno načelo).

¹⁸ Među ostalima, usp. Fried, J., *Römische Kurie und die Anfänge der Prozeßliteratur*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, vol. 59, 1973., str. 162; Fowler-Magerl, L., *Ordo iudiciorum vel ordo iudiciarius. Begriff und Literaturgattung*, V. Klostermann, Frankfurt am Main, 1984., str. 35–40; Fowler-Magerl, L., *Ordines iudicarii and libelli de ordine iudiciorum (from the Middle of the Twelfth to the end of the Fifteenth Century)*, Brepols, Turnhout, 1994., str. 24–26; Pennington, K., *Roman Law at the Papal Curia in the Early Twelfth Century*, u: Blumenthal, U.-R.; Winroth, A.; Landau, P. (ur.), *Canon Law, Religion, and Politics: Liber Amicorum Robert Somerville*, Catholic University of America Press, Washington, 2012., str. 233–252; Brasington, B., *Order in the Court – Medieval Procedural Treatises in Translation*, Brill, Boston – Leiden, 2016., str. 80–111. Također, o Bulgaru opširnije vidi u: Lange, H., *Römisches Recht im Mittelalter*, Band I, C. H. Beck, München, 1997., str. 162–169.

¹⁹ Nörr navedene *summae* pritom naziva *titelordines*. Usp. Nörr, K. W., *Ordo iudiciorum und ordo iudiciarius*, u: Nörr, K. W., *Iudicium est actus trium personarum. Beiträge zur Geschichte des Zivilprozeßrechts in Europa*, Keip Verlag, Goldbach, 1993., str. 334 (8). Za postupovna pravila u rimskom pravu, među ostalim i u Kodeksu, opširnije vidi u: Simon, D., *Untersuchungen zum Justinianischen Zivilprozeß*, C. H. Beck, München, 1969.; Kaser, M.; Hackl, K., *Das römische Zivilprozessrecht*, C. H. Beck, München, 1996.

procesnopravne literature – *ordo iudiciorum* u legistici²⁰, odnosno *ordo iudiciarius* u literaturi kanonskog prava²¹, čiji je cilj bio sustavno izložiti tijek postupka te prava i dužnosti stranaka i sudca unutar njegovih okvira.²² Uz obostrani utjecaj legista i kanonista, preko većega broja *ordines* nastalih tijekom druge polovice 12. i u 13. stoljeću, ali i drugih oblika pravničke literature²³, tako su relativno rano razrađeni elementi i pravila rimsko-kanonskog postupka.²⁴

Prava i dužnosti sudca, skupno označeni terminom *officium iudicis (mercenarium)*²⁵, zauzimaju važno mjesto u okvirima *ordines* od samih početaka²⁶, a ilus-

²⁰ Termin *ordo iudiciorum* u rimskim se izvorima u prvom redu odnosio na redosljed rješavanja povezanih pravnih pitanja koja bi se pojavila pred sudcem među istim strankama, a tek sekundarno u značenju u kojem je tumačen u *ordines*, u smislu redovita tijeka postupka i redosljeda procesnih faza. Usp. Fowler-Magerl, L., *Ordines iudicarii...*, *op. cit.* u bilj. 18, str. 18.

²¹ O impulsu koji su za stvaranje tog tipa literature dali njemački teolozi u raspravi o valjanosti procesa (*ordo iudiciarius*) ekskomunikacije biskupa koji su bili na strani njemačkog cara Henrika IV. protiv pape Grgura VII., usp. Fried, J., *op. cit.* u bilj. 18, str. 155 i sl.

²² Uz navedene naslove vidi i Litewski, W., *Der römisch-kanonische Zivilprozess nach den älteren ordines iudicarii*, I i II, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Krakow, 1999.; Pennington, K., *The Jurisprudence of Procedure*, u: Hartmann, W., Pennington, K. (ur.), *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*, Catholic University of America Press, Washington, 2016., str. 125–159.

²³ Usp. Nörr, K. W., *Die Literatur zum gemeinen Zivilprozeß*, u: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte*, C. H. Beck, München, 1973., str. 383–397.

²⁴ Od opće referentne važnosti pri tome valja istaknuti Tankredov *Ordo iudiciarius* iz 1216., dok je razvoj tog tipa pravne literature kulminirao u poznatu Durandovu (Guillaume Durand ili Guillelmus Durantis) *Speculum iudiciale* iz 1271. (prvo izdanje, drugo izdanje oko 1287.). Durandovim djelom zaključena je formativna faza rimsko-kanonskog postupka, a s obzirom na iznimnu opsežnost i iscrpnost, *Speculum iudiciale* postao je temelj obrade postupka i u nadolazećim stoljećima. Usp. van Caenagem, R., *op. cit.* u bilj. 14, str. 22; Pennington, K., *op. cit.* u bilj. 22, str. 144 i sl.

²⁵ *Officium iudicis* u literaturi se javlja u dvama oblicima, *officium iudicis nobile*, u smislu ovlaštenja dati tužbu kada ona nije bila utemeljena na postojećem pravu (obvezi, predviđenoj formuli tužbe), odnosno *officium iudicis mercenarium* ili *deserviens* koji se odnosi na ovlasti sudca pri vođenju postupka, o čemu je i riječ u radu. Vidi o razlici u: Ourliac, P., *L'office de juge dans le droit canonique classique*, u: *Mélanges offerts à Pierre Hébraud*, Université des sciences sociales de Toulouse, Toulouse, 1981., str. 633–634; Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 14, str. 55–56. Za *officium iudicis nobile* usp. Lefebvre, C., *L' "Officium iudicis" d'après les canonistes du Moyen-Age*, *L'année canonique*, vol. II, 1953., str. 115–124.

²⁶ O pitanju pripadanja Bulgarova pisma među *ordines*, negativan stav vidi u: Fowler-Magerl, L., *Ordines iudicarii...*, *op. cit.* u bilj. 18, str. 24–25; Cortese, E., *Le grandi linee*

trativan je primjer navedenoga Bulgarova pisma Amalrihu koje počinje temom položaja sudca.²⁷ U pismu se prvo izlažu pojmovi arbitra i sudca, zadatci sudca te razlike između sudca i arbitra, a tek su zatim objašnjeni pojmovi i funkcije zastupnika (*procuratores*)²⁸, tužitelja, tuženika te pravila o svjedocima. Bulgarus se potpuno oslanja na rimske pravne izvore te prema njima identificira kao glavne zadaće sudca ispitati pomno slučaj, osigurati da obje strane daju zakletvu da se ne parniče obijesno i da to doista ne čine (*Iusiurandum de calumpniam actoris et rei fieri properat, videlicet ne per calumpniam intendatur neve calumpniose contradicitur.*) te raditi na rješenu parnice i okončanju spora bez mrlje i prevare.^{29, 30} Također, uz uputu zastupnicima stranaka da ne smiju odugovlačiti spor, na temelju C. 2, 10, 1³¹ navodi da sudac treba nadopuniti ono što su zastupnici propustili iznijeti (*Si quid tamen omiserint, iudex sollertia sua supplebit.*)³² U okviru opisa tijeka postupka³³ ističe pak da sudac u predviđenom trajanju postupka (prema

della storia giuridica medievale, Il Cigno GG Edizioni, Roma, 2000., str. 283; odnosno *contra*: Kantorowicz, H.; Buckland, W. W., *Studies in the Glossators of the Roman law*, Cambridge University Press, Cambridge, 1938., str. 71; Fried, J., *op. cit.* u bilj. 18, str. 162; Pennington, B., *op. cit.* u bilj. 22, str. 127. Brasington pak ne zauzima stranu iako upućuje na to da između pisma i kasnijih *ordines* postoje mnoge sličnosti. Usp. Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 82.

²⁷ Za tekst pisma vidi Wahrmond, L. (ur.), *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter, IV. Band, Doppelheft I-II, Excerpta Legum edita a Bulgarino causidico. Die Summa "Quicumque vult" des Johannes Bassianus*, Scientia Verlag, Aalen, 1962. (reprint izdanja iz 1925.), str. 1 i sl.; odnosno za engleski prijevod: Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 87 i sl. Uz to je tekst pisma dostupan i u: Wunderlich, A. (ur.), *Anecdota quae processum civilem spectant*, Gottingae, 1841., str. 1–26.

²⁸ Iako se poslije razlikuju *procuratores*, u smislu prokuratora kao zastupnika u rimskom pravu, od *advocates*, odvjetnika. O navedenom pitanju opširnije vidi rad H.-R. Helda *Procuratoris revocatio u pravu Tripartita* objavljen u ovom broju Zbornika Pravnog fakulteta u Zagrebu.

²⁹ Usp. Wahrmond, L., *op. cit.* u bilj. 27, str. 1 (Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 87).

³⁰ Također, sudac treba tuženiku, prema pravu (C. 7, 54, 3, 3), dati četiri mjeseca da pripremi obranu, što sudac ne smije ni produžiti ni skratiti. Wahrmond, L., *ibid.* (Brasington, B., *ibid.*, str. 88).

³¹ C. 2, 10, 1 (*Imperatores Diocletianus, Maximianus*): *Non dubitandum est iudici, si quid a litigatoribus vel ab his qui negotiis adsistent minus fuerit dictum, id supplere et proferre, quod sciat legibus et iuri publico convenire.*

³² Wahrmond, L., *op. cit.* u bilj. 27, str. 2 (Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 90).

³³ Bulgar definira postupak sljedećim riječima: *iudicium est actus ad minus trium personarum, actoris intendentis, rei intentionem evitentis, iudicis in medio cognoscentis*, čemu odgovara i poslije općeprihvaćena brocardica „*Iudicium est trinus actus trium personarum*“. Usp. Nörr, K. W., *Zur Stellung des Richters im gelehrten Prozess der Fruehzeit: Iudex*

Justinijanovoj konstituciji C. 3, 1, 13 pr. trajanje građanskopravnih sporova ograničeno je na dvije godine od litiskontestacije) stvar treba istražiti, češće pitati stranke te donijeti odluku.³⁴

Prema izloženome Bulgarus predviđa dosta aktivnu ulogu sudca u postupku temeljeći svoje izlaganje o strankama i tijeku postupka upravo na onim tekstovima Justinijanove kodifikacije u kojima do izražaja dolazi potreba za sudčevom kontrolom tijeka procesnih radnji te ograničenjem trajanja postupka. U tom smislu Bulgarus dopušta i mogućnost odbijanja svjedoka *iudicis officio*, tj. sudac može po vlastitoj prosudbi odbiti sumnjive svjedoke i bez postavljena prigovora protustranke, što bi bila jedna od većih intervencija sudca u radnje kojima stranke determiniraju sadržaj i tijek postupka.³⁵

Kasniji legisti i kanonisti u bitnome iznose iste ili slične stavove o većini elemenata obuhvaćenih pojmom *officium iudicis*, dapače proširenima nizom *distinctiones*, što potvrđuju sintetski prikazi Ourliaca, koji je dublje istraživao položaj sudca u klasičnome kanonskom postupku³⁶, te Nörra i Litewskog u okviru općih pregleda rimsko-kanonskog postupka.³⁷ Uz obveze potpuna ispitivanja stvari i nepristrana postupanja koji su bili načelne prirode, među ovlastima usmjerenima na upravljanje postupkom izdvojeni su pravo traženja *iuramentum calumniae* od stranaka, mogućnost davanja odvjetnika stranci koja ga nije imala, pravo postavljanja pitanja strankama i svjedocima te traženja dostave dokumenata.³⁸ Ourliac uz to ističe sudčevo pravo odbijanja prigovora

secundum allegata non secundum conscientiam iudicat, C. H. Beck, München, 1967., str. 8 i sl.

³⁴ *Judex examinat, partes saepius interrogat, postea pronuntiat, servato biennio in criminalibus, triennio in pecuniariis causis, sedens, scribens, de scripto partibus recitans, executioni quod iudicatum est mandans*. Usp. Wahrmund, L., *op. cit.* u bilj. 27, str. 7 (Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 98). Usp. također *De edendo* pod naslovom *De officio iudicis: Iudices oportet in primis saepius interrogare, utrum quid novi velit addere vel aliquid mutare; licet enim citra sententiam errata corrigere. indiscreti iudicis est inconsultam praecipitare sententiam*. Haenel, G. F., *Incerti auctoris Ordo Iudiciorum (Ulpianus De edendo)*, Lipsiae, 1838., str. 41 (Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 160–161). Glede sudčeve kontrole nad dokaznim postupkom u Justinijanovu pravu vidi Simon, D., *op. cit.* u bilj. 19, str. 352–354; Kaser, M.; Hackl, K., *op. cit.* u bilj. 19, str. 595–599.

³⁵ *Testium quidam iudicis officio, quidam exceptione remouentur. Iudicis officio propter dicendi suspensionem; ...* Usp. Wahrmund, L., *op. cit.* u bilj. 27, str. 5–6 (Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 95–96).

³⁶ Vidi Ourliac, P., *op. cit.* u bilj. 22, str. 637 i sl.

³⁷ Vidi Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 14, str. 37 i sl.; Litewski, W., *op. cit.* u bilj. 22, str. 123 i sl.

³⁸ Usp i Durantis, G., *Speculum iudiciale*, Basel, 1563., str. 138–141 (I, 1, *De officio omnium iudicum*).

po samostalnoj odluci te određivanja rokova, odnosno njihova produživanja i skraćivanja s obzirom na redovite rokove predviđene općim ili partikularnim pravom.³⁹ Također, istaknuli bismo detaljno uređenje posljedica odsutnosti jedne od stranaka izloženih u *ordines*. Tako se u *De edendo* navodi: *Neutri enim impune licet abesse. Interest etiam iudicis, neutrum abesse.*⁴⁰, nikome nije dopušteno nekažnjeno biti odsutan, a to je i u interesu sudca. Naime, ako do produženja postupka iznad prema Kodeksu propisane granice dođe zbog krivnje sudca ili stranaka, upravo će sudac biti kažnjen.⁴¹

U posebnu osvrtu na problem trajanja rimsko-kanonskog postupka, pri čemu kritizira opće iznesene ocjene o njegovoj dugotrajnosti, Nörr također upućuje na činjenicu da je sudac mogao odrediti procesne rokove u skladu s naravi spora, pri čemu su za ubrzanje postupka bili važni prekluzivni rokovi, kao npr. za postavljanje dilatornih prigovora.⁴² Uz to, s obzirom na primjenu načela odvijanja postupka prema redosljedu procesnih faza (načelo je u doktrini od 19. stoljeća poznato pod nazivom *Reihenfolgeprinzip*), postupak je mogao biti skraćen tako da se određene radnje održe na istim ročištima ili do isteka istog roka, npr. da se *iuramentum calumniae* da na istom ročištu kojim počinje postupak.⁴³ Naime, s povećanjem broja sporova te razvojem samog postupka tijekom 13. stoljeća došlo je do njegove podjele na termine (*tempora*)⁴⁴, tijekom kojih su postavljane

³⁹ Usp. Ourliac, P., *op. cit.* u bilj. 22, str. 640–642. Glede navedenoga možemo također uputiti na *Casus codicis* Williama od Cabriana (Wilhelmus de Cabriano), uz C. 3, 11, 1 *Quoniam*, u kojem se prema konstituciji Dioklecijana i Maksimijana navodi da će sudac dopustiti odgodu samo ako je to racionalno i nužno, i u građanskim i kaznenim stvarima (...*et hoc totum causa cognita, ut sciant iudices non esse eis commissum dande dilationis arbitrium, set ita demum dabunt si hoc euidentis ratio et euidentissima flagitauerit necessitas.*). Usp. Wallinga, T., *The Casus Codicis of Wilhelmus de Cabriano*, V. Klostermann, Frankfurt am Main, 2005., str. 152. Također se može uputiti na *ordines* sadržane u prijevodu kod Brasingtona (*op. cit.* u bilj. 18), *De edendo* (str. 144) i *Ordo Bambergensis* (cap. III, str. 208). Za izvorni tekst tih *ordines* usp. Haenel, G. F., *op. cit.* u bilj. 34, str. 8; von Schulte, J. F., *Der ordo iudiciarius des Codex bambergensis*, P. I. 11., Karl Gerold's Sohn, Wien, 1872., str. 10.

⁴⁰ Usp. Haenel, G. F., *op. cit.* u bilj. 34, str. 8 (Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 136).

⁴¹ Objašnjenje koje se navodi u *ordo* jest da ne može doći do produženja postupka ako to sudac ne želi (*Nemo enim tam audax invenitur, qui possit invito iudice litem protelare.*). Usp. Haenel, G. F., *op. cit.* u bilj. 34, str. 9 (Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 137).

⁴² Vidi Nörr, K. W., *Verzögert oder beschleunigt: Das Beispiel des römisch-kanonischen Prozessrechts*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Within a Reasonable Time: The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation*, Duncker & Humblot, Berlin, 2010., str. 96–97.

⁴³ *Ibid.*, str. 101.

⁴⁴ Opširnije o ustroju postupka, uz navedeni članak na hrvatskom jeziku, Radovčić, *op. cit.* u bilj. 14, str. 670–671, vidi i Nörr, K. W., *Reihenfolgeprinzip, Terminsequenz*

positiones i *responsiones*⁴⁵, odnosno *articuli* prema kojima su izvođeni dokazi, čime se na općoj razini postupkom željelo upravljati racionalno, jasnim određenjem pravnih stajališta i predmeta dokazivanja.⁴⁶ *Ordo iudiciarius* pretpostavljao je držanje redosljeda termina i izvođenja procesnih radnji, npr. bila su predviđena tri do iznimno četiri termina za izvođenje dokaza, a s obzirom na to da bi neodržavanjem određena termina dolazilo do zastoja cijelog postupka, spajanjem termina na istom ročištu moglo bi se izbjeći suvišno produženje spora.⁴⁷

Od ostalih sredstava sudac je donošenjem odluke o snošenju troškova za dodatne radnje mogao utjecati na stranke da se ustegnu od predlaganja nepotrebnih dokaza, a mogao je zahtijevati i *iuramentum de malitia*, prisegu da se neće ulagati sredstva samo radi produženja postupka. Na kraju, ali ništa manje važno (*keineswegs als geringstes Mittel*), Nörr navodi i sudčevo pravo ispitivanja stranaka i svjedoka kako bi otklonio pitanja stranaka koja idu za time da se postupak produži.⁴⁸

III. PROBLEM SUPPLERE DE IURE I DE FACTO TE DVOJBA SECUNDUM ALLEGATA – SECUNDUM CONSCIENTIAM

S pravom ispitivanja usko je povezana i kod Bulgara navedena sudčeva ovlast *supplere*, dopune pravnih i/ili činjeničnih navoda stranaka, koja čini možda i najspornije pitanje zbog kojeg je došlo do razmimoilaženja među ranim legitimima i kanonistima.⁴⁹ Riječ je o pitanju koje je, zajedno s problemom sudčeva odlučivanja *secundum allegata – secundum conscientiam*, u temeljima suvremenih koncepata raspravnog i istražnog načela, a dotiče se i načela dispozicije i oficioznosti, stoga ćemo u najkraćim crtama uputiti na njegov razvoj preko stavova

und 'Schriftlichkeit'. Bemerkungen zum romisch-kanonischen Zivilprozeß, Zeitschrift für Zivilprozeß, vol. 85, 1972., str. 160–170 (= Nörr, K. W., Iudicium est actus trium personarum. Beiträge zur Geschichte des Zivilprozeßrechts in Europa, Keip Verlag, Goldbach, 1993, str. 19 – 29).

⁴⁵ Vidi detaljnije i u: Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 14, str. 118 i sl.; Litewski, W., *op. cit.* u bilj. 22, str. 357 i sl.

⁴⁶ Vidi Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 44, str. 161 (20).

⁴⁷ *Ibid.*, str. 163–164 (22–23).

⁴⁸ Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 42, str. 101.

⁴⁹ Usp. Radović, *op. cit.* u bilj. 14, str. 670; Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 33, str. 17 i sl.; Padoa-Schioppa, A., *Italia ed Europa nella storia del diritto*, Il Mulino, Bologna, 2003., str. 253 i sl.

najvažnijih autora 12. i 13. stoljeća.⁵⁰ Glavni izvor o *dissensio dominorum* glede *supplere*, Codex Chis. VII, 211⁵¹, prenosi da je Placentin (Placentinus) smatrao da sudac mora dopuniti navode stranaka *tam de iure, quam de facto*, s čime se složio i Ivan Basijanski (Johannes Bassianus), dok je većina (*alii*) smatrala da bi sudčeva intervencija bila dopuštena samo u pravnim pitanjima.⁵² Isti izvor navodi i da je Martin (Martinus) smatrao da bi samostalno djelovanje sudca u vezi s činjeničnim pitanjima bilo dopušteno samo u građanskopravnim stvarima⁵³, dok prema Bulgaru sudac nije smio ni u građanskim ni u kaznenim postupcima ništa dodavati *de facto* ni odlučiti bez dokaza.⁵⁴ Tvrđnju glede Placentina potvrđuje tekst iz njegove vrlo utjecajne Sume Kodeksa, 2, 11, u kojem raspravlja o pitanju

⁵⁰ S obzirom na iscrpnost obrade teme prikaz se u prvom redu temelji na Nörrevoj studiji problema te analizi tekstova niza glosatora i dekretista čiji bi detaljniji pregled bio preopsežan za okvire rada (Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 33).

⁵¹ Cod. Chis. E. VII. 211, tekst prema Scialoja, V., *Dissensiones dominorum*, Studi e documenti di storia e diritto, vol. XII, 1891., str. 241: *Dicit Pla[centinus], quod, si advocati minus dixerint, iudex debet supplere, tam de iure, quam de facto. Nam, contracto heremoditio, iudex debet pro absente allegare, et eius partem supplere, ut C. de appellatio. 1. ult [C. 7, 62, 39] et C. de temporibus et repa. ap. 1. II. §. ult. [C. 7, 63, 2, 2]. Alii dicunt, tantum de iure, et non de facto, ut C. e. [C. 7, 63, 2, 2] et D. de iudiciis. Eum qui §. I. [D. 5, 1, 79 1]; et inducunt argumentum mulieris accusatae de adulterio, de qua dominus dixit: « Vade mulier, quia nemo est qui te accuset, nec ego te condempnabo ». Unde manifeste colligitur, quia iudex nequaquam debet de facto supplere: et quod dicitur D. de susp. tu. 1. Tutor quoque §. I. [D. 26, 10, 3, 4], ubi dicitur, quod minime accusante quis accusatur a iudice et condempnatur, dicunt illud esse speciale favore pupillorum. Io[annes] dicit, quod et de facto et de iure debet iudex supplere: de facto, allegando qui et quo sit ei factum probatum, et maxime circa testatores: de iure, quaestiones advocatis faciendo; et inducit argumenta quae Pla[centinus]. Sed M[artinus] dicebat, quod iudex etiam de facto possit suplere in civili, sed non in criminali, et inducebat argumentum mulieris accusatae. Sed B[ulgarus] dicebat, quod nec in civili, nec in criminali causa, potest iudex de facto supplere vel adiudicare sine probatione.*

⁵² *Ibid.*, str. 17–18. Među *alii* može se svrstati i Rogerije (Rogerius), *Summa codicis*, 2, 6: *Sed quia in postulationibus faciendis error invenitur, dicit de errore advocatorum, seu concipientium libellos vel preces. Nam errorem eorum permissum est nobis corrigere infra triduum proximum. Nam iudici non est permissum hoc facere, sed de iure respondere debet et supplere, si quid minus a litigatoribus vel a partibus fuerit dictum.* Prema Palmieri, G. B., *Scripta Anecdota Glossatorum*, vol. I., Ex aedibus A. Gandolphi, typis Societatis Azzoguidinae, Bologna, 1913., str. 69.

⁵³ Iz uporabljenih primjera (npr. *mulier accusata*, Ivan 8.10-11) vidljivo je da pitanja inicijative za pokretanje postupka i pojedinih procesnih radnji (suvremeno razlikovanje načela dispozicije i oficioznosti) te problem ovlasti na predlaganje i izvođenje činjenica i dokaza (suvremeno razlikovanje raspravnog i istražnog načela) još nisu strogo razdvojena.

⁵⁴ Iako se može uočiti da u pismu Amalrihu Bulgar nije dublje ulazio u problem. Vidi *supra* bilj. 34.

što sudac treba učiniti ako odvjetnici *minus allegant*.⁵⁵ Na njegovu su tragu i djela niza dekretista, posebno iz kruga anglonormanske škole⁵⁶, a može se uputiti i na slučaj iz opatije Evesham o kojem je odlučivao papa Inocent III., u kojemu je papa uz aktivno sudjelovanje izričito izrazio stav da sudac može dodavati, a ne samo ispitivati i o pravu i o činjenicama.⁵⁷ Međutim, usprkos tomu te ugledu Placentinova djela, njegov stav o dopunama i *de facto* i *de iure* nije uspio prevladati. Naime, jedan od ključnih autora početka 13. stoljeća, Azo, prihvatio je stav o dopustivosti samo *supplere de iure*, no ipak je preuzeo od Placentina i razradio vrlo bitan element koji se nazire u Placentinovoj *Sumi* – diferencijacija sadržaja *officium iudicis* prema fazama sudskog postupka.⁵⁸

Povezujući problem *supplere* kao dio *officium iudicis* s pitanjem mogućnosti uporabe privatnih spoznaja do kojih je sudac došao izvan postupka pri donošenju odluke (*utrum iudex debeat iudicare secundum allegata an secundum conscientiam*) kojem su u prijašnjem periodu posebnu pozornost posvetili kanonisti⁵⁹, Azo razlikuje

⁵⁵ Pritom se ističe napomena u vezi s kaznenim stvarima da sudac može ispitivati stranke, no zabranjeno mu je postavljati sugestivna pitanja (*Sane in quaestionibus criminum iudex inquirere debet generaliter, quis homicidium fecerit, non specialiter id est an Titius perpetraverit. Primum enim est inquirentis, alterum suggerentis, ut ff. de quaestio. l. i.*). Usporediti Calasso, F. (ur.), *Placentini Summa Codicis*, Bottega d'Erasmus Torino, 1962., str. 54.

⁵⁶ Usp. Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 33, str. 47–50.

⁵⁷ Odgovarajući dio navedenog teksta iz 1206. glasi: *Et quamvis dominus papa ut justus iudex hoc diceret quia odiosa est praescriptio, tamen dolui quod ita defectum adversarii nostri suppleret, et non potens cohibere linguam meam, prae tristitia, dixi, "Pater sancte, in plenitudine potestatis vocati estis, et ideo omnia licent vobis, sed secundum jura civilia aliis iudicibus non licet de his quae desunt advocatis supplere de facto, nisi tantum de jure."* *Et dominus papa, "Falsum est; immo et de facto et de jure licet iudici supplere."* Usp. Macray, W. D., *Chronicon abbatiae de Evesham, ad annum 1418, Rerum Britannicarum mediae aevi scriptores*, no. 29, Longman, Green, Longman, Roberts, and Green, London, 1863., str. 191. Opširniju obradu slučaja i uputu na daljnju literaturu vidi u: Landau, P., *Papst Innocenz III. in der richterlichen Praxis. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Kooperationsmaxime*, u: Landau, P., *Europäische Rechtsgeschichte und kanonisches Recht im Mittelalter, Ausgewählte Aufsätze aus den Jahren 1967 bis 2006*, Wissenschaftlicher Verlag Bachmann, Badenweiler, 2013., str. 623–631.

⁵⁸ Azo, *Summa codicis*, 2,10. Prema: Azo, *Summa Codicis*, Lugduni, 1530., fol. XXIII. Usp. Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 33, str. 30 i sl.

⁵⁹ Pitanje odlučivanja *secundum conscientiam vel secundum allegata* pojavljuje se prvo kod anonimnog komentatora u glosi uz Inst. 4, 6, 34, Clm. 3509 te poslije kod Petra od Bloisa (Petrus Blasensis), *Speculum iuris canonici*, c. 5. Od legista pak treba istaknuti Pilija (Pilius Medicinensis). Usp. Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 33, str. 19 i sl. (za Pilija str. 27–28); Padoa-Schioppa, A., *op. cit.* u bilj. 49, str. 255 i sl.

dopune i pitanja o činjenicama za koje je sudac saznao kao privatna osoba prije i izvan postupka, odnosno kao sudac tijekom postupka (*post litem contestatam*).⁶⁰ Pritom, uz dotad već utvrđenu valjanost sudčevih dopuna i ispravaka o pravnim pitanjima, sudcu ne bi bilo dopušteno da u sporu iznosi i koristi činjenice koje je saznao izvan postupka (*ut privato*), nego samo one koje su iznesene u postupku (*ut iudici*).⁶¹ Azovim autoritetom to je shvaćanje postalo vladajuće mišljenje⁶², a prihvatili su ga i Tankred (Tancredus), Durand te postglosatori⁶³, kao i Jacques de Revigny (Jacobus de Ravanis) kao predstavnik ultramontana⁶⁴, uz daljnje produbljanje teme.⁶⁵

Na taj način strankama je pridržana glavna uloga glede određivanja pravno-relevantnih činjenica u postupku kao bitna karakteristika rimsko-kanonskog postupka, a može se reći da su i postavljeni temelji pravila *iura novit curia*.⁶⁶ Također, na strankama je bilo kako će dokazati svoje tvrdnje, međutim, kako je i spomenuto, redosljed stranačkih radnji koji je vodio izvođenju dokaza i konačnoj odluci bio je utvrđen na općoj razini, praksom i u pravnoj literaturi. U okvirima toga utvrđenog reda postupanja, iako njime relativno ograničen, sudac je mogao, ako je htio, postupak usmjeravati bržem dovršetku nizom prije navedenih odluka koje su pripadale njegovu *officium iudicis*.

IV. DISCIPLINA U SUDNICI

Na kraju treba spomenuti i poseban aspekt sudačkog *officium*, što je mogućnost sankcioniranja stranaka, odnosno njihovih zastupnika koji bi ometali postupak

⁶⁰ Azo, *Summa Codicis*, 2,10. Usp. Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 33, str. 30.

⁶¹ Azo, *Brocardica aurea*, Venetiae, 1566., str. 37–38 (*Rubrica XI*, 19).

⁶² Prema Nörru: „Es bedarf des juristischen Scharfsinns und der Autorität eines Azo, um die Unsicherheit zu enden und eine herrschende Lehre ins Leben zu setzen, die sich von den dem modernen Begriff Verhandlungsmaxime zugeordneten Strukturelementen folgerichtig leiten last.“ Vidi Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 33, str. 28.

⁶³ *Ibid.*, str. 68 i dalje.

⁶⁴ Riječ je o tekstu pod naslovom *Questio disputata in I. Illicitas § Veritas if. de officio presidis per Ia. de Rauenni* koji prenosi Maffei. Vidi Maffei, D., *Il giudice testimone e una Quaestio di Jacques de Revigny (Ms Bon. Coll. Hisp. 82)*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, vol. 35, 1967., str. 55 i sl. Usp. Padoa-Schioppa, A., *op. cit.* u bilj. 49, str. 272–273.

⁶⁵ U različitim slučajevima u kojima je tema razrađivana dolazilo je i do određenih sporova, kao na primjer između Bartola i Balda glede prava *supplere* sudca *de facto* u slučaju odsutnosti jedne stranke u žalbenom postupku, što Bartol dopušta, a Baldo ne. Usp. Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 33, str. 91–95.

⁶⁶ Usp. Nörr, K. W., *op. cit.* u bilj. 14, str. 178–179.

nepriličnim ponašanjem. Riječ je o temi koju je višekratno vrlo detaljno obradio Brundage⁶⁷, stoga ćemo ovdje samo upozoriti na neke od ključnih točaka prema izvorima. Istaknuti je primjer u izvorima 12. st. s opširnijim uređenjem situacije *Editio sine scriptis* (oko 1190.)⁶⁸ u kojem se navodi da odvjetnici moraju pokazati poštovanje sudcu ili će biti uklonjeni iz sudnice (*Debent igitur advocati omnem honorem iudici exhibere, alioquin remouentur...*).⁶⁹ U istom smislu, na temelju D. 1, 18, 19 pr. (*Callistratus libro primo de cognitionibus*), prema kojemu ne smije doći do prevelika zbližavanja sudca i odvjetnika zbog čega bi oni izgubili poštovanje prema sudcu, kaže se da sudac ne treba trpjeti bilo kakvo nepoštovanje (*Sed contemptum non patiatur iudex, ...*).⁷⁰ Konkretnije, iako sudac treba biti strpljiv (*Judex autem patiens debet circa advocatos, ...*), više je puta ponovljeno da odvjetnici ne bi smjeli rabiti neprikladne (nepriстойne) riječi, izazivati nered i žamor, nego bi se trebali oslanjati samo na razum, na argumente. To proizlazi i iz riječi *Item sine atrocitate verborum suae petitionis aequitatem iudici debent commendare*, s pozivom na C. 4, 6, 4, kao i iz upute na C. 2, 6, 6, 1, *Non probris, sed ratione debent conten-*

⁶⁷ Posebno je detaljno tema ponašanja u sudnici obrađena u radovima: Brundage, J., *'My Learned Friend': Professional Etiquette in Medieval Courtrooms*, u: Brett, M; Cushing, K. G. (ur.), *Readers, Text and Compilers in the Earlier Middle Ages. Studies in Medieval Canon Law in Honour of Linda Fowler-Magerl*, Ashgate, Farnham – Burlington, 2009., str. 183 i sl.; Brundage, J., *The Practice of Canon Law*, u: Hartmann, W., Pennington, K. (ur.), *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*, Catholic University of America Press, Washington, 2016., str. 70–72. Također vidi Brundage, J., *The Medieval Origins of the Legal Profession*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 2008., str. 338 i sl.

⁶⁸ Usp. Fowler Magerl, L., *Ordo iudiciorum...*, *op. cit.* u bilj 18, str. 114–119. Za tekst *ordo* vidi Wahrmund, L. (ur.), *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter, II. Band, III. Heft, Die Summa de ordine iudiciario des Ricardus Anglicus*, Scientia Verlag, Aalen, 1962. (1925).

⁶⁹ Naslov je 27. poglavlja *Ut advocati honorem iudici exhibeant et sine probris certent*. Usp. Wahrmund, L., *op. cit.* u bilj. 69, str. 34. Tekst kao osnovu objašnjenja teme uzima Litewski, W., *op. cit.* u bilj. 22, str. 125.

⁷⁰ *Ibid.*, str. 36. Također se u *Ordo Bambergensis* navodi da sudac ne smije dopustiti da se prema njemu ponašaju s nepoštovanjem, ali ni da se previše zbližava sa strankama. Također, ne bi trebao suditi protiv osoba za koje smatra da su zle niti da ga se pokušava suzama umilostiviti. Konačno, sudac svojim izrazima lica (ponašanjem) ne bi trebao otkrivati što misli. (*Sed observandum est iudici, ut se in adeundo facilem praebeat, se tamen contemni non patiatur, sed nec in ulteriorem familiaritatem subditos admittat. Nam ex conversatione aequaliter contemptus nascitur dignitatis. Sed nec in cognoscendo exandescere debet adversus eos, quos malos putat, sed nec precibus calamitatoris iudicem illacrimari oportet, ut XXIII. q. 4. est iniusta (c. 33.). Non est constantis et recti iudicis, cuius animi motum vultus detegit.*) Usp. von Schulte, F. J., *op. cit.* u bilj. 39, str. 33 (Brasington, B., *op. cit.* u bilj. 18, str. 255–256).

dere...⁷¹ Također, s osloncem na *Decretum Gratiani*, pars II, C. V, q. 4, c. 3, *ordo* upućuje da ne smiju bučiti, vrijeđanjem ili smijanjem ometati rad suda ili će biti udaljeni od suda te isključeni iz crkvene zajednice tri dana.⁷²

Tankred problem spominje u vezi s *iudex delegatus*, *Ordo iudiciorum* I, 2, 2, koji može kazniti svakoga tko bi ga onemogućavao u ispunjenju njegovih ovlasti (*Item punire potest contumacem vel iurisdictionem suam impediendam...*).⁷³ Također, prema *Ordo* I,5,3, a s obzirom na dužnosti odvjetnika, Tankred navodi da *officium advocati* podrazumijeva da odvjetnik ne produžuje parnicu niti se koristi vrijeđanjem i nepriličnim riječima (... *et non protrahere litem, nec verba iniuriosa vel probra proponere...*).⁷⁴

Durand također, no puno opširnije, obrađuje različite razloge isključenja te dužnosti odvjetnika među kojima su i navedeno vrijeđanje ili prevelika rječitost (*Speculum* I,4), kao i mogućnost njihova kažnjavanja.⁷⁵ Kod njega, ali i u drugim djelima, kao kod Bonaguida iz Arezza, naglasak se možda i više stavlja na uputu odvjetnicima kako se ponašati, a ne na kazne, ponajprije ističući psihološku stranu problema – odvjetnici ne bi trebali provocirati sudce jer je opasno sporiti se pod uvrijeđenim sucem (... *et res periculosa est sub iudice offenso litigare*).⁷⁶

Obrađujući disciplinske mjere koje je sud mogao odrediti odvjetnicima, Brundage je uz to općenito naveo da je sudac mogao odvjetnika kazniti određujući da mora nadoknaditi štetu stranci koja je nastala njegovim ponašanjem, novčanom kaznom, privremenim odnosno, što je ujedno i najoštrija sankcija,

⁷¹ Usp. Wahrmund, L., *op. cit.* u bilj. 69, str. 34–35.

⁷² Tekst u izvorniku glasi: *Quicumque igitur in conventu concilii haec, quae praemissa sunt, violanda credididerit et contra haec interdicta aut tumultu aut contumeliis aut risibus concilium perturbaverit, iuxta divinae legis edictum, quo praecipitur, eicere derisorem et exhibere cum eo iurgium, cum omni dedecore de contione abstractus, a communi coetu secedat et trium dierum excommunicationis sententiam ferat. Ibid.*, str. 36–37.

⁷³ Usp. Pili, *Tancredi, Gratiae Libri de iudiciorum ordine*, Vandenhoeck et Ruprecht, Gottingae, 1842., str. 96.

⁷⁴ S obzirom na tekst *Editio sine scriptis* riječ je o puno sažetijem tekstu koji upućuje samo na C. 2, 6, 6, I i sl. te D. G. C. 4. q. 4. c. 1. i C. 3. q. 7. *Ibid.*, str. 112.

⁷⁵ Durantis, G., *Speculum iudiciale, op. cit.* u bilj. 38, str. 264–266 (I, 4, *De advocato*).

⁷⁶ Bonaguida d'Arezzo, *Summa introductoria super officio advocacionis in foro ecclesiae*, I, 3. Usp. Wunderlich, A., *Anecdota quae Processum civilem Spectant*, Vandenhoeck et Ruprecht, Gottingae, 1841., str. 155–156. Također, uz opširniju raspravu o odjeći odvjetnika, vremenu dolaska, ponašanju pred sudcem i sl. te uputu na druge izvore vidi Brundage, J., 'My Learned Friend', *op. cit.* u bilj. 67, str. 190.

trajnim oduzimanjem dozvole zastupanja, kao i na druge načine.⁷⁷ U vezi s nepoštivanjem suda i ometanja postupka ističe se da bi se primjenjivale blaže kazne⁷⁸, pri čemu možemo dodati, prema Durandu, da bi odvjetnik koji je namjerno odugovlačio postupak snosio dvostruku odgovornost – sudac će ga sam kazniti dvama zlatnicima, dok bi stranka koja bi zbog toga trpjela štetu, ali i protivnik, mogli podići *actio doli* na naknadu štete.⁷⁹

V. ZAKLJUČAK

Unatoč uobičajenu shvaćanju o pasivnu sudcu rimsko-kanonskog postupka, na temelju analiziranih izvora iz prve, formativne faze razvoja i literature u kojoj je obrađen sadržaj pojma *officium iudicis (deserviens)*, može se zaključiti da su autori 12. i 13. stoljeća smatrali da je sudčeva dužnost bila aktivno sudjelovati i voditi postupak prema njegovu dovršetku. Polazeći do Bulgarova pisma u kojem je na temelju rimskih pravnih izvora, uglavnom postklasičnih konstitucija sadržanih u Justinijanovu Kodeksu, bila predviđena djelatna uloga sudca i glede provođenja dokaznog postupka i osiguranja njegova bržeg okončanja, i kasniji legisti i kanonisti navode niz ovlasti kojima je on to mogao ostvariti. I u sintetskim analizama *officium iudicis deserviens* izdvojeni su tako pravo odbijanja prigovora ili svjedoka, kao i pravo određivanja posebnih rokova glede prikupljanja dokaznog materijala. Također, u okvirima *ordo iudiciarius* koji je predviđao određeni redosljed procesnih radnji, u prvom redu radi zaštite prava stranaka, sudcu se omogućivalo da odluči o izvođenju određenih radnji u istom terminu. Kako bi mogao steći odgovarajući temelj za donošenje odluke, bilo mu je dopušteno i dopunjavati navode stranaka i odvjetnika o pravu, a upravo tijekom 12. stoljeća, nakon prethodno izloženih razilazećih mišljenja poznatih pravnika, došlo je do ustaljenja stava da sudac ne bi trebao *supplere de facto*. Uz to, u vezi s pitanjem o odlučivanju *secundum allegata* i/ili *secundum conscientiam*, samo na temelju izloženoga u sporu ili i privatnih saznanja, prevladao je stav da bi sudac trebao odlučivati samo na temelju izloženoga u postupku. U slučaju pak da bi stranke odugovlačile postupak ili bi se ponašale s nepoštovanjem prema ugledu sudca i suda, sudac ih je mogao kazniti.

⁷⁷ Opširnije u: Brundage, J., *The Medieval Origins...*, *op. cit.* u bilj. 67, str. 338 i sl.; Brundage, J., *The Practice of Canon Law*, *op. cit.* u bilj. 67, str. 70–72.

⁷⁸ Brundage tako navodi: „*Offensive conduct in court, such as failure to show appropriate respect and obedience to the judge, quarrelsome outbursts or other disruptive behavior, as well as making wordy, longwinded speeches, and introducing irrelevant arguments, could also bring down lesser disciplinary actions on the offender's head.*“ Brundage, J., *The Medieval Origins...*, *op. cit.* u bilj. 67, str. 341.

⁷⁹ Durantis, G., *Speculum iudiciale*, *op. cit.* u bilj. 38, str. 266 (I, 4, *De avvocato*).

Navedenim ovlastima i obvezama obuhvaćenima terminom *officium iudicis deserviens* smatramo da se sudcu, uvažavajući postojanje niza konkretnih pravila o posljedicama odsutnosti stranaka, prigovorima, odgodama i rokovima, omogućavalo, ako je to bio spreman učiniti, upravljati postupkom radi njegova što bržeg i učinkovitijeg okončanja, uz što manje troškova. To je načelno bila i njegova obveza, kao što upućuje termin *officium*, a u tom smislu skloni smo uputiti na određene sličnosti s naporima glede definiranja (aktivnog) sudskog upravljanja postupkom (*active case management*) u suvremenom pravu. Primjerice, od uputa da je sudac odgovoran za odsutnost stranaka, do toga da treba više radnji izvesti u jednom terminu, da sudac treba postavljati pitanja strankama radi eventualnih dopuna činjeničnog stanja ili dokaza i slično, *officium iudicis deserviens* funkcionalno se pojavljuje kao korespondent pojmu upravljanja postupkom. Problemi s dužinom trajanja, troškovima vođenja te ulogom stranaka i odvjetnika u tome, kao što je vidljivo, nisu novina suvremenoga građanskog procesnog prava, kao ni shvaćanje da je sudac taj koji treba voditi brigu o tome da se stranke drže pravila i da ne zlorabe svoja ovlaštenja. Pitanje širenja ili sužavanja diskrecije sudca u upravljanju postupkom, međutim, u velikoj mjeri ovisi o faktičnom autoritetu i odgovornosti sudaca, odnosno stvarnom korištenju raspoloživim sredstvima.

LITERATURA I IZVORI

- Access to Justice (Final Report)* – Lord Woolf, July 1996, dostupno na <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20060213223540/http://www.dca.gov.uk/civil/final/contents.htm> (30. 11. 2018.).
- Access to Justice (Interim Report)* – Lord Woolf, June 1995, dostupno na <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20060213222829/http://www.dca.gov.uk/civil/interfr.htm> (30. 11. 2018.).
- ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure*, dostupno na <https://www.unidroit.org/instruments/transnational-civil-procedure> (30. 11. 2018.).
- Andrews, N., *Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos*, u: Kramer, X. E.; van Rhee, C. H. (ur.), *Civil Litigation in a Globalising World*, T. M. C. Asser Press, Springer, The Hague – Berlin – Heidelberg, 2012., str. 19–38.
- Azo, *Brocardica aurea*, Venetiae, 1566.
- Azo, *Summa Codicis*, Lugduni, 1530.
- Brasington, B., *Order in the Court – Medieval Procedural Treatises in Translation*, Brill, Boston – Leiden, 2016.

- Brundage, J., 'My Learned Friend': *Professional Etiquette in Medieval Courtrooms*, u: Brett, M.; Cushing, K. G. (ur.), *Readers, Text and Compilers in the Earlier Middle Ages. Studies in Medieval Canon Law in Honour of Linda Fowler-Magerl*, Ashgate, Farnham – Burlington, 2009., str. 183–196.
- Brundage, J., *The Medieval Origins of the Legal Profession*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 2008.
- Brundage, J., *The Practice of Canon Law*, u: Hartmann, W., Pennington, K. (ur.), *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*, Catholic University of America Press, Washington, 2016., str. 51–73.
- Calasso, F. (ur.), *Placentini Summa Codicis*, Bottega d'Erasmus, Torino, 1962.
- Civil Procedure Rules 1998* (SI 1998/3132), dostupno na <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/1998/3132/contents/made> (30. 11. 2018.).
- Cortese, E., *Le grandi linee della storia giuridica medievale*, Il Cigno GG Edizioni, Roma, 2000.
- de Damhouder, J., *Praxis rerum civilium*, J. Bellarus, Antwerpen, 1566.
- Durantis, G., *Speculum iudiciale*, Basel, 1563.
- Fasching, H. W., *Lehrbuch des österreichischen Zivilprozessrechts*, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 1990.
- Fowler-Magerl, L., *Ordines iudicarii and libelli de ordine iudiciorum (from the Middle of the Twelfth to the end of the Fifteenth Century)*, Brepols, Turnhout, 1994.
- Fowler-Magerl, L., *Ordo iudiciorum vel ordo iudiciarius. Begriff und Literaturgattung*, V. Klostermann, Frankfurt am Main, 1984.
- Fried, J., *Römische Kurie und die Anfänge der Prozeßliteratur*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, vol. 59, 1973., str. 151–174.
- From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure (with the International Institute for the Unification of Private Law, UNIDROIT)*, <https://www.europeanlawinstitute.eu/projects-publications/current-projects-feasibility-studies-and-other-activities/current-projects/civil-procedure/> (30. 11. 2018.).
- Gensler, S., *Judicial Case Management: Caught in the Crossfire*, Duke Law Journal, vol. 60, 2010., str. 669–744.
- Haenel, G. F., *Incerti auctoris Ordo Iudiciorum (Ulpianus De edendo)*, Lipsiae, 1838.
- Kantorowicz, H.; Buckland, W. W., *Studies in the Glossators of the Roman law*, Cambridge University Press, Cambridge, 1938.
- Kaser, M.; Hackl, K., *Das römische Zivilprozessrecht*, C. H. Beck, München, 1996.
- Klein, F., *Pro Futuro, betrachtungen über probleme der Civilprocessreform in Österreich*, Deuticke, Leipzig – Wien, 1891.

- Landau, P., *Papst Innocenz III. in der richterlichen Praxis. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Kooperationsmaxime*, u: Landau, P., *Europäische Rechtsgeschichte und kanonisches Recht im Mittelalter, Ausgewählte Aufsätze aus den Jahren 1967 bis 2006*, Wissenschaftlicher Verlag Bachmann, Badenweiler, 2013., str. 623–631.
- Lange, H., *Römisches Recht im Mittelalter*, Band I, C. H. Beck, München, 1997.
- Lefebvre, C., *L' "Officium iudicis" d'après les canonistes du Moyen-Age*, *L'année canonique*, vol. II, 1953., str. 115–124.
- Litewski, W., *Der römisch-kanonische Zivilprozess nach den älteren ordines iudicarii*, I i II, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Krakow, 1999.
- Macray, W. D., *Chronicon abbatiae de Evesham, ad annum 1418, Rerum Britannicarum medii aevi scriptores*, no. 29, Longman, Green, Longman, Roberts, and Green, London, 1863.
- Maffei, D., *Il giudice testimone e una Quaestio di Jacques de Revigny (Ms Bon. Coll. Hisp. 82)*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, vol. 35, 1967., str. 55–76.
- Nörr, K. W., *Die Literatur zum gemeinen Zivilprozeß*, u: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte*, C. H. Beck, München, 1973., str. 383–397.
- Nörr, K. W., *Ordo iudiciorum und ordo iudiciarius*, u: Nörr, K. W., *Iudicium est actus trium personarum. Beiträge zur Geschichte des Zivilprozeßrechts in Europa*, Keip Verlag, Goldbach, 1993., str. 329–343 (3–17).
- Nörr, K. W., *Reihenfolgeprinzip, Terminsequenz und 'Schriftlichkeit'. Bemerkungen zum römisch-kanonischen Zivilprozeß*, *Zeitschrift für Zivilprozeß*, vol. 85, 1972., str. 160–170 (= Nörr, K. W., *Iudicium est actus trium personarum. Beiträge zur Geschichte des Zivilprozeßrechts in Europa*, Keip Verlag, Goldbach, 1993., str. 19–29).
- Nörr, K. W., *Romanisch-kanonisches Prozessrecht*, Springer, Heidelberg, 2012.
- Nörr, K. W., *Verzögert oder beschleunigt: Das Beispiel des römisch-kanonischen Prozessrechts*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Within a Reasonable Time: The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation*, Duncker & Humblot, Berlin, 2010., str. 93–102.
- Nörr, K. W., *Zur Stellung des Richters im gelehrten Prozess der Fruehzeit: Iudex secundum allegata non secundum conscientiam iudicat*, C. H. Beck, München, 1967.
- Oberhammer, P.; Domej, T., *Delay in Austrian Civil Procedure and the Legislator's Response*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Within a Reasonable Time: The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation*, Duncker & Humblot, Berlin, str. 255–277.
- Ourliac, P., *L'office de juge dans le droit canonique classique*, u: *Mélanges offerts à Pierre Hébraud*, Université des sciences sociales de Toulouse, Toulouse, 1981., str. 627–644.
- Padoa-Schioppa, A., *Italia ed Europa nella storia del diritto*, Il Mulino, Bologna, 2003.

- Palmieri, G. B., *Scripta Anecdota Glossatorum*, vol. I., Ex aedibus A. Gandolphi, typis Societatis Azzoguidianae, Bologna, 1913.
- Pennington, K., *Roman Law at the Papal Curia in the Early Twelfth Century*, u: Blumenthal, U.-R.; Winroth, A.; Landau, P. (ur.), *Canon Law, Religion, and Politics: Liber Amicorum Robert Somerville*, Catholic University of America Press, Washington, 2012., str. 233–252.
- Pennington, K., *The Jurisprudence of Procedure*, u: Hartmann, W., Pennington, K. (ur.), *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*, Catholic University of America Press, Washington, 2016., 125–159.
- Pilii, Tancredi, *Gratiae Libri de iudiciorum ordine*, Vandenhoeck et Ruprecht, Göttingae, 1842.
- Radović, V., *Građanski proces u režimu općeg (recipiranog rimskog) prava*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 37, br. 5–6, 1987., str. 657–678.
- Recommendations for a Directive of the European Parliament and of the Council on Common Minimum Standards of Civil Procedure in The EU – 7 June 2017*, dostupno na <https://www.unidroit.org/instruments/transnational-civil-procedure> (30. 11. 2018.).
- Resnik, J., *Managerial Judges*, Harvard Law Review, vol. 96, 1982., str. 374–448.
- Scialoja, V., *Dissensiones dominorum*, Studi e documenti di storia e diritto, vol. XII, 1891., str. 241–270.
- Simon, D., *Untersuchungen zum Justinianischen Zivilprozeß*, C. H. Beck, München, 1969.
- Study LXXVIA - Transnational Civil Procedure - Formulation of Regional Rules*, <https://www.unidroit.org/work-in-progress-eli-unidroit-european-rules> (6. 12. 2018.);
- Triva, S.; Dika, M., *Građansko parnično procesno pravo*, VII. izmj. i dop. izdanje, Narodne novine, Zagreb, 2004.
- Uzelac, A., *Kroatien. Rezeption des Ideenguts von Franz Klein als Aufgabe für die Zukunft?*, u: Rechberger, W. (ur.), *Die Entwicklung des Zivilprozessrechts in Mittel- und Südosteuropa seit 1918*, Jan Sramek Verlag, Wien, 2011., str. 175–201.
- van Caenegem, R. C., *History of European Civil Procedure*, u: *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol. XVI, Ch. 2, J. C. B. Mohr, Mouton, Oceana Publications Inc., Tübingen – Paris – New York, 1973., str. 3–112.
- van Rhee, C. H., *Case Management in Europe: A Modern Approach to Civil Litigation*, International Journal of Procedural Law, vol. 8, br. 1, 2018., str. 65–84.
- van Rhee, C. H., *The Development of Civil Procedural Law in Twentieth Century Europe: From Party Autonomy to Judicial Case Management and Efficiency*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*, Antwerpen – Oxford, 2007., str. 11–26.

- van Rhee, C. H.; Yulin, F. (ur.), *Civil Litigation in China and Europe. Essays on the Role of the Judge and the Parties*, Springer, Heidelberg – New York – London, 2014.
- Verkerk, R. R., *The Fact-Finding in Civil Litigation. A Comparative Perspective*, Intersentia, Antwerp – Oxford – Portland, 2010.
- Verkerk, R., *What is Judicial Case Management?*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*, Antwerpen – Oxford, 2007., str. 27–55.
- Verkijk, R., *Beyond Winning: Judicial Case Management and the Role of Lawyers in the Principles of Transnational Civil Procedure*, u: van Rhee, C. H. (ur.), *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*, Intersentia, Antwerpen – Oxford, 2007., str. 57–78.
- von Schulte, J. F., *Der ordo iudiciarius des Codex bambergensis*, P. I. II., Karl Gerold's Sohn, Wien, 1872.
- Wahrmund, L. (ur.), *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter, IV. Band, Doppelheft I-II, Excerpta Legum edita a Bulgarino caudico. Die Summa "Quicumque vult" des Johannes Bassianus*, Scientia Verlag, Aalen, 1962. (1925.).
- Wahrmund, L. (ur.), *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter, II. Band, III. Heft, Die Summa de ordine iudiciario des Ricardus Anglicus*, Scientia Verlag, Aalen, 1962. (1925.).
- Wallinga, T., *The Casus Codicis of Wilhelmus de Cabriano*, V. Klostermann, Frankfurt am Main, 2005.
- Wielandt, P., *Practijke civile*, H. Aertssens, Antwerpen, 1646.
- Wunderlich, A., *Anecdota quae Processum civilem Spectant*, Vandenhoeck et Ruprecht, Gottingae, 1841.

Summary

Tomislav Karlović *

OFFICIUM IUDICIS**CASE MANAGEMENT IN ROMANO-CANONICAL PROCEDURE**

This paper concerns the powers given to the judge known under the term officium iudicis (deserviens) in the first, formative period of Romano-canonical procedure. It is emphasized that on the basis of Roman and canon law sources, legists and canonists, writers of ordines iudicarii and ordines iudiciorum, gave judges rather wide competencies in case management. In addition to the actions and decisions judges could take to facilitate a speedy and cost-effective resolution of a case, the paper also expounds on the problems of supplere de iure and de facto and on the decision-making secundum allegata – secundum conscientiam, as well as on the issue of maintaining discipline in the courtroom. It is concluded that the problems of lengthy trials and party (advocate) abuses are a constant of civil procedure and that the contemporary efforts concerning active case management bear certain resemblance to the duties understood under the officium iudicis (deserviens) as envisaged by the writers of early procedural treatises.

Keywords: officium iudicis, officium iudicis deserviens, Romano-canonical procedure, case management

* Tomislav Karlović, Ph. D., Associate Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Sv. Ćirila i Metoda 4, Zagreb; tkarlovi@pravo.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1846-1318

